

Характеристика впливу кожного із видів соціального страхування на якість трудових ресурсів

Ю. С. Конопліна^і

Автор розглядає ті функції соціального страхування, які сприяють відтворенню трудових ресурсів. Увага зосереджується на превентивній та стимулювальній функціях соціального страхування. Досліджено потенціал простого та розширеного відтворення трудових ресурсів у рамках соціального страхування. Автор досліджує сутність кількісного та якісного відтворення трудових ресурсів. Також увагу приділено тим факторам, що ускладнюють процес реалізації відтворення трудових ресурсів (серед таких факторів зазначено демографічні тенденції і перехід до інформаційної економіки). Наукове дослідження також присвячене питанням виникнення принципово нових і складних завдань у рамках соціального страхування на випадок безробіття на відміну від інших видів соціального страхування. Увагу приділено гнучкості та лібералізації ринку праці, а також якісним змінам праці. Автор досліджує три складові елементи зазначених якісних змін. Дослідження також сфокусоване на ролі пенсійної системи у процесі відтворення трудових ресурсів. Стверджується, що пенсійна система характеризується дуже незначним впливом на відтворення трудових ресурсів у країні.

Ключові слова: соціальне страхування, трудові ресурси, якісне і кількісне відтворення.

УДК 351.84

JEL коди: G20, J24

Вступ. Соціальне страхування у сучасних економічних реаліях відіграє роль потужного суспільного інституту, пріоритетним завдання якого є досягнення компромісу між традиційними сторонами трудових відносин (роботодавцями і найманими працівниками) за посередницької та регулювальної участі держави. Важливість зазначеної ролі соціального страхування полягає у винятковому характері покладених на даний інститут функцій. На сьогоднішній день соціальне страхування є єдиним інститутом, що уможливує соціальний діалог у фінансовій сфері. Зазначене вище обумовлює актуальність наукових досліджень з питань соціального страхування за умов соціальної та економічної нестабільності України. Актуальність тематики соціального страхування додатково підсилюється вагомим впливом даного інституту на процеси збереження та розвитку трудового потенціалу економіки України. Як свідчить досвід провідних зарубіжних країн, питання дослідження людського капіталу займають важливе місце у дослідницьких працях із проблематики забезпечення економічного зростання. Висновок більшості дослідників із зазначених питань свідчить на користь подальшого поглибленого вивчення потенціалу системи соціального страхування щодо вдосконалення якості трудових ресурсів у країні та забезпечення сталого економічного зростання.

Постановка проблеми. Належний рівень відтворення трудових ресурсів у країні являє собою необхідну умову економічного зростання. В Україні відтворення трудових ресурсів ускладнено несприятливими демографічними тенденціями та фінансово-

^і Конопліна Юлія Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», м. Суми.

© Ю. С. Конопліна, 2013

економічною кризою (відплив робочої сили за кордон). У таких умовах важливо ефективно використовувати потенціал соціального страхування щодо відтворення трудових ресурсів. Ступінь виконання завдань соціального страхування широко аналізується в сучасній науковій літературі. Підкреслюється зростаюча роль держави у підтримці системи соціального страхування [2], необхідність залучення суспільних інститутів (зокрема інституту соціального партнерства) до вирішення проблем соціального страхування [3]. Не залишаються без уваги і перешкоди на шляху розвитку соціального страхування (зокрема активізація міграційних процесів) [1; 4]. Однак такому важливому завданню соціального страхування, як сприяння відтворенню трудових ресурсів у країні, приділяється недостатньо уваги.

Мета дослідження, сформульована автором при підготовці публікації, полягає у такому: 1) визначити функції соціального страхування, що сприяють відтворенню трудових ресурсів; 2) охарактеризувати особливості кожного із видів соціального страхування щодо сприяння відтворенню трудових ресурсів.

Результати дослідження. Роль соціального страхування у процесі відтворення трудових ресурсів є багатогранною і найкращим чином розкривається при дослідженні відмінностей соціального страхування від соціальної допомоги та від ринкового страхування. Необхідно зазначити, що серед усіх відмінностей соціального страхування від соціальної допомоги найбільш важливе значення, на наш погляд, має наявність такої функції соціального страхування, як превентивна функція. У соціальному страхуванні превентивна функція знаходить вираження у формі правової та фінансової превенції, при цьому фінансова превенція у рамках соціального страхування (на відміну від ситуації у сфері ринкового страхування в Україні) дійсно реалізується на практиці. Превентивна функція соціального страхування застосовується не до всіх страхових випадків, однак до переважної їх більшості. До решти страхових випадків застосовується стимулювальна функція соціального страхування. Стимулювальна функція соціального страхування виконує два завдання: 1) стимулювання настання певних страхових випадків, ключовою особливістю яких є те, що превентивна функція до них не застосовується (наприклад, наявність гарантії оплати відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у 100% розмірі втраченого заробітку слабо, однак все ж таки стимулює жінок до народження дітей); 2) стимулювання платників страхових внесків до здійснення превентивних заходів і, таким чином, підсилення превентивної функції (наприклад, наявність механізму (на сьогодні його дію призупинено) зменшення/збільшення ставки страхових внесків на соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань для роботодавців, які у попередньому році досягли зменшення/збільшення кількості страхових випадків порівняно із базовим роком завдяки здійсненню або через відсутність здійснення превентивних заходів); 3) стимулювання відкладання у часі настання страхових випадків, ключовою особливістю яких є те, що превентивна функція до них не застосовується (наприклад, стимулювання більш пізнього виходу громадян на пенсію у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування). Однією із найважливіших відмінностей соціального страхування від ринкового страхування є наявність у рамках соціального страхування стимулювання настання певних страхових випадків. Таким чином, завдання відтворення трудових ресурсів у рамках соціального страхування вирішуються завдяки використанню не тільки превентивної, але й стимулювальної функції.

Взагалі відтворення трудових ресурсів може здійснюватися за такими напрямками: 1) кількісне відтворення (збереження і збільшення кількості трудових ресурсів); 2) якісне відтворення (збереження і підвищення якості трудових ресурсів). Збереження і підвищення якості трудових ресурсів, у свою чергу, поділяється на: 1) збереження і підвищення фізичних характеристик трудових ресурсів (тобто працездатності); 2) збереження і підвищення професійних характеристик трудових ресурсів (тобто їх здатності до працевлаштування та можливості реалізувати свою працездатність). У підсумку як кількісне, так і якісне відтворення трудових ресурсів має сприяти збереженню і підвищенню показника продуктивності праці у країні, який являє собою інтегральну якісну характеристику трудових ресурсів. Якщо за перший напрямок збереження і підвищення якості трудових ресурсів відповідають соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності та соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві, то за другий напрямок збереження і підвищення якості трудових ресурсів відповідає у першу чергу соціальне страхування на випадок безробіття і частково загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (вплив здійснюється шляхом зміни пенсійного віку і стимулювання більш пізнього виходу громадян на пенсію, чим досягається регулювання присутності на ринку праці осіб передпенсійного і пенсійного віку, а отже, і регулювання кількості робочих місць, доступних для працевлаштування молоді).

Відтворення трудових ресурсів як одне із завдань соціального страхування являє собою комплексну наукову проблему, вирішення якої ускладнюється несприятливими зовнішніми факторами (зокрема, демографічними тенденціями, переходом до інформаційної економіки). Оскільки знання – це достовірна інформація теоретичного і практичного характеру, що є усвідомленою і тримається в пам'яті людини, далеко не вся інформація може стати і стає знаннями. Зростання питомого обсягу знань у розрахунку на одну особу однозначно приводить до зростання продуктивності праці, тоді як зростання питомого обсягу інформації у розрахунку на одну особу впливає на продуктивність її праці, а отже, і на відтворення трудових ресурсів далеко неоднозначне. Науковці так і не дійшли спільної думки щодо змісту і відповідно назви такого явища, як нова економіка. Як синоніми використовують словосполучення “інформаційна економіка” та “економіка знань”. Необхідно підкреслити те, що, на нашу думку, зазначені словосполучення не є тотожними і мають різне змістове навантаження. Сучасна нова економіка, на нашу думку, за своїм змістом більше відповідає інформаційній економіці як через застосування інформаційних технологій, так і через виробництво, поширення та зберігання надлишкових обсягів різноманітної інформації. Економіка знань повинна стати наступною, більш досконалою соціально-економічною формацією після інформаційного суспільства, за якої акумулювання і використання знань стане основним важелем якісного відтворення трудових ресурсів. Перевантаження інформацією стає значущою проблемою сьогодення, такою, що охоплює всі сфери життя людини. Надлишок інформації, який перевищує ментальні здібності людини, свідчить про те, що частина сукупної праці людства (наприклад, у вигляді наукових публікацій і т.д.) ніколи не стане суспільно корисною, тобто не буде використаною у процесі суспільної праці. Крім того, надлишкові обсяги інформації пригнічують здатність людини думати та приймати рішення, а також негативно впливають на продуктивність людської праці. Інформаційна економіка “переживає” кризу. Сповільнюються темпи створення та зменшується якісна новизна продукції у сфері розроблення та виробництва комп'ютерної техніки. Вже досить тривалий час

порівняно із періодом свого існування галузь потерпає від відсутності значних інноваційних розробок та революційних проривів. Те саме стосується і сфери розроблення програмного забезпечення.

Якщо перед соціальним страхуванням із тимчасової втрати працездатності і соціальним страхуванням від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань не постають принципово нові завдання (основний напрямок удосконалення – підсилення превентивної і стимулювальної функцій), то перед соціальним страхуванням на випадок безробіття на сучасному етапі постають принципово нові складні завдання забезпечити одночасно гнучкість даного виду соціального страхування, активні заходи сприяння зайнятості, перепідготовку і підвищення кваліфікації кадрів в умовах підвищення гнучкості ринку праці і поширення неоліберальної моделі трудових відносин. Гнучкість і лібералізація ринку праці і трудових відносин знаходять все більш значне поширення у провідних країнах світу через ряд причин, основною із яких є зміни у якості праці поєднано із традиційною спрямованістю роботодавців на максимізацію прибутку. Під зміною якості праці необхідно розуміти: 1) якісні зміни у застосовуваних засобах виробництва (технологічні інновації); 2) якісні зміни у характері праці (підвищення цінності творчої праці і взагалі творчого підходу до виконання трудових обов'язків у переважній більшості сфер діяльності), а також підвищення важливості знань та інтелектуального рівня працівника (на сьогодні часто працівник є перевантаженим швидше інформацією, ніж знаннями); 3) якісні зміни в організації праці (нові технології уможливають мережевий характер організаційної структури суб'єкта господарювання, дистанційну зайнятість, віртуальні підприємства). Усі три складові зміни якості праці своїм результатом мають підвищення вимог до знань, вмінь, кваліфікації, професіоналізму, рівня освіти, інтелектуального і творчого потенціалу працівника та його можливості швидко адаптуватися до змін ситуації на ринку праці (поява попиту на трудові ресурси в нових галузях і сферах господарської діяльності і зменшення попиту в інших). Саме можливість швидко адаптуватися до змін ситуації на ринку праці має на сьогодні найважливіше значення у контексті забезпечення якісного відтворення трудових ресурсів у рамках соціального страхування на випадок безробіття.

Забезпечення відтворення трудових ресурсів у країні (по можливості розширеного) є одним із найважливіших завдань соціального страхування. Виконання цього завдання здійснюється у рамках кожного із чотирьох видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. У рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності застрахованим особам надається можливість у випадку тимчасової втрати працездатності упродовж періоду дії листка непрацездатності не вести трудову діяльність, отримуючи при цьому залежно від стажу повну або часткову компенсацію втраченого заробітку. Наявність компенсації втраченого за період тимчасової втрати працездатності заробітку має ключове значення для виконання завдань соціального страхування, оскільки застрахованій особі гарантується не тільки збереження робочого місця, але й те, що сама застрахована особа та члени її родини за цей період практично не відчують погіршення фінансової забезпеченості. Самі по собі гарантії стосовно збереження для застрахованої особи робочого місця характеризуються меншою ефективністю щодо виконання завдань соціального страхування, оскільки потреба у коштах для існування самої застрахованої особи та членів її родини з великою імовірністю змушує тимчасово непрацездатну особу продовжувати трудову діяльність навіть у такому стані.

За допомогою збереження за тимчасово непрацездатною особою робочого місця та виплати такій особі компенсації заробітку, втраченого нею за період тимчасової непрацездатності, соціальним страхуванням вирішуються такі завдання: 1) запобігання продовженню застрахованою особою трудової діяльності у стані тимчасової непрацездатності, а отже, попередження падіння продуктивності праці даної особи (оскільки особа у стані тимчасової непрацездатності не здатна якісно і своєчасно виконувати свої службові обов'язки, і, крім того, у такому стані значно підвищується ризик нещасних випадків і травмування на виробництві); уникнення більш тривалого за інших рівних умов одужання застрахованої особи, перетворення її захворювання на хронічне, виникнення ускладнень та погіршення загального стану здоров'я особи, виникнення рецидивів захворювання у майбутньому, отримання застрахованою особою внаслідок захворювання часткової або повної втрати працездатності (що разом означає погіршення якості елемента трудових ресурсів, представленого даною застрахованою особою), а також запобігання поширенню інфекційних захворювань (якщо тимчасова непрацездатність застрахованої особи настала у результаті саме інфекційного захворювання) і, таким чином, збереження у працездатному стані трудових ресурсів, представлених колективом співробітників даної особи; 2) запобігання погіршенню стану матеріальної забезпеченості особи і членів її родини у разі, якщо застрахована особа фізично не має можливості (навіть бажаючи без огляду на всі можливі негативні наслідки) продовжити трудову діяльність у стані тимчасової непрацездатності. Крім того, у рамках даного виду соціального страхування здійснюється часткова оплата санаторно-курортного лікування застрахованих осіб та їх дітей, що також спрямовано на підтримку якості та відновлення трудових ресурсів у країні.

Значний обсяг навантаження щодо відтворення трудових ресурсів у країні припадає на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. З цією метою використовується такий інструментарій, як виплата матеріальної допомоги у зв'язку з безробіттям (розмір такої допомоги не може дорівнювати 100% втраченого заробітку і із збільшенням тривалості періоду безробіття поступово зменшується, що покликано стимулювати безробітну особу до активного пошуку нового місця роботи), навчання та перекваліфікація безробітних осіб, сприяння у пошуку робочого місця з метою працевлаштування безробітної особи (таким чином, на даний вид соціального страхування покладено функції посередництва між потенційними найманими працівниками та їх потенційними роботодавцями). У функціонуванні даного виду соціального страхування першочерговим завданням є не стільки скорочення кількості офіційно зареєстрованих безробітних, скільки недопущення довготривалого безробіття, а також зменшення частки молоді у загальній кількості безробітних. Ключове значення для успішного виконання завдань даного виду соціального страхування мають такі його функції, як навчання та перекваліфікація безробітних осіб, оскільки від того, наскільки правильно будуть запропоновані напрямки навчання і перекваліфікації (наскільки адекватними ці напрямки будуть поточним і потенційним потребам роботодавців (ринку праці) залежить успішність працевлаштування даних безробітних осіб, які пройшли зазначене навчання та перекваліфікацію. Основний потенціал щодо підвищення якості та ефективності даного виду соціального страхування полягає саме у вдосконаленні вивчення потреб роботодавців (ринку праці), як наявних, так і, що не менш важливо, потенційних, оскільки перепідготовка кадрів має бути спрямована на випередження. Результати масштабних досліджень потреб ринку праці, які стосуються середньо- і довгострокової перспективи, мають відображатися у відновленій практиці

часткового державного замовлення (у вигляді надання тому чи іншому вищому навчальному закладу квоти на держбюджетні місця для навчання студентів за необхідними країні спеціальностями). Вибір вищих навчальних закладів необхідно здійснювати за відкритою і незалежною об'єктивною методикою їх рейтингування в цілому і окремо за певними найбільш перспективними спеціальностями. Дослідження і прогнозування розвитку економіки країни являють собою окрему складну наукову проблему, однак саме від точності таких прогнозів залежить, чи будуть у країні у необхідний час та у необхідній кількості трудові ресурси з відповідною освітою і високим рівнем професіоналізму. Даний вид соціального страхування має тісний взаємний зв'язок зі сферою освіти. Для здійснення перепідготовки кадрів за рахунок коштів даного виду соціального страхування доцільно використовувати професіональні ресурси кращих навчальних закладів. Орієнтуючись на результати масштабних досліджень перспектив розвитку економіки країни в цілому і ринку праці зокрема, уявляється доцільним запровадити перепідготовку кадрів не тільки для осіб, які вже опинилися у стані безробіття, а й для тих осіб, які ще працюють, але на такому робочому місці, з якого із високою імовірністю можуть опинитися у стані безробіття.

У рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку із нещасними випадками на виробництві та професійними захворюваннями також відбувається значний обсяг роботи щодо відтворення трудових ресурсів країни, причому зусилля спрямовуються як на превенцію, тобто запобігання настанню страхових випадків (тобто погіршенню якості трудових ресурсів і зменшенню їх кількості), так і на мінімізацію негативних наслідків настання страхових випадків, надання постраждалим особам матеріальної допомоги, а також безоплатних медичних і реабілітаційних послуг з метою повернення даних осіб до складу трудових ресурсів країни.

У рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування спрямованість на відтворення трудових ресурсів проявляється слабше, ніж в інших видах соціального страхування. У функціонуванні даного виду соціального страхування проблематика відтворення трудових ресурсів розглядається лише як один із аргументів на користь збільшення пенсійного віку. Незважаючи на те, що у рамках даного виду соціального страхування збільшення пенсійного віку є ефективним інструментом вирішення першочергового завдання – подолання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України, а проблема відтворення трудових ресурсів розглядається як другорядна, роль збільшення пенсійного віку у контексті відтворення трудових ресурсів є достатньо вагомою, але одночасно і суперечливою. Вагоме значення збільшення пенсійного віку для відтворення трудових ресурсів проявляється у тому, що обсяги трудових ресурсів, які завдяки збільшенню пенсійного віку щороку залишаються на ринку праці, порівняно із загальною величиною трудових ресурсів у країні є досить суттєвими. Незважаючи на те, що роль збільшення пенсійного віку є дійсно вагомою, його наслідки для ринку праці неможливо однозначно оцінити як позитивні або негативні. Дійсно, затримка осіб передпенсійного віку на робочих місцях деякою мірою заважає віковій ротації кадрів, дещо ускладнюючи стан справ із молодіжним безробіттям (зокрема, ускладнюється і без того важкий процес пошуку молодими особами першого місця працевлаштування), боротьба з яким є одним із першочергових завдань сучасного суспільства. Однак, з іншого боку, кадри, що залишаються на робочих місцях завдяки збільшенню пенсійного віку, у багатьох (якщо не у більшості) випадках характеризуються високим професіоналізмом і великим досвідом трудової діяльності у відповідній сфері, а отже,

від подовження трудової діяльності таких кадрів (трудових ресурсів) конкретний роботодавець і економіка країни в цілому отримують певні переваги.

Висновки і перспективи подальших наукових розробок. У даному дослідженні основний наголос було здійснено на порівняльному аналізі превентивної і стимулювальної функцій соціального страхування щодо їх ролі у відтворенні трудових ресурсів. Доведено, що всі види соціального страхування здійснюють вплив на відтворення трудових ресурсів, однак із різним ступенем інтенсивності (зокрема, пенсійне страхування здійснює менший вплив, ніж інші види соціального страхування). Соціальне страхування в цілому містить вагомий потенціал щодо сприяння відтворенню трудових ресурсів, який у подальшому необхідно більш ефективно використовувати, особливо з огляду на демографічні тенденції.

Література

1. *Вайнштейн, Г.* Идентичность инокультурных меньшинств и будущее европейской политики [Текст] / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 4. – С. 3–15.
2. *Князев, Ю.* Социальные функции современного государства [Текст] / Ю. Князев // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – № 1. – С. 28–39.
3. *Оленцевич, Н.* Соціальне партнерство: деякі питання теорії та практики становлення в Україні [Текст] / Н. Оленцевич // Економіст. – 2005. – № 8. – С. 70–74.
4. *Стрельцова, Я.* Интеграция иммигрантов в условиях экономического кризиса [Текст] / Я. Стрельцова // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – № 1. – С. 55–68.

Отримано 08.02.2012 р.

Характеристика влияния каждого из видов социального страхования на качество трудовых ресурсов

Юлия СЕРГЕЕВНА КОНОПЛИНА*

** кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
ГВУЗ «Украинская академия банковского дела Национального банка Украины»,
ул. Петропавловская, 57, г. Сумы, 40030, Украина
тел.: 00-380-542-619927, e-mail: konoplina2004@yandex.ru*

Автор рассматривает те функции социального страхования, которые благоприятствуют воспроизводству трудовых ресурсов. Автор сосредотачивает внимание на превентивной и стимулирующей функциях социального страхования. Исследован потенциал простого расширенного воспроизводства трудовых ресурсов в рамках социального страхования. Автор исследует сущность количественного и качественного воспроизводства трудовых ресурсов. Также внимание уделяется тем факторам, которые усложняют процесс реализации воспроизводства трудовых ресурсов (среди таких факторов указаны демографические тенденции и переход к информационной экономике). Научное исследование также посвящено вопросам возникновения принципиально новых и сложных задач в рамках социального страхования на случай безработицы в отличие от других видов социального страхования. Внимание уделяется гибкости и либерализации рынка труда, а также его качественным изменениям. Автор исследует три составляющих элемента указанных изменений. Исследование также сфокусировано на роли пенсионной системы в процессе воспроизводства трудовых ресурсов. Утверждается, что пенсионная система характеризуется очень незначительным влиянием на воспроизводство трудовых ресурсов в стране.

Ключевые слова: социальное страхование, трудовые ресурсы, качественное и количественное воспроизводство.

**The Characteristics of the Each Kind of Social Insurance
Influence upon Labor Force Quality**

YULIYA S. KONOPLINA*

* *C.Sc. (Economics), Associate Professor, Department of Finances,
State Higher Educational Institution Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine,
Petropavlivska Street, 57, Sumy, 40030, Ukraine,
phone: 00-380-542-619927, e-mail: konoplina2004@yandex.ru*

Manuscript received 08 February 2012.

The author researches the essence of quantitative and qualitative labor resources reproduction. The attention is also paid to the factors which make it more difficult to realize labor resources reproduction (such factors include demographic tendencies and transition towards information economy). The scientific research is also devoted to the basically new and difficult tasks in frames of social insurance on unemployment. The attention is paid to flexibility and liberalization of labor market as well as to qualitative changes in understanding of labor. The author examines three elements of such qualitative changes. The research is also focused on the role of pension system in the process of labor resources reproduction. It is stated, that the pension system is characterized by very insignificant influence on labor resources reproduction.

Keywords: social insurance, labor force, qualitative and quantitative reproduction

JEL Codes: G20, J24

References: 4

Language of the article: Ukrainian

References

1. *Vaynsteyn, G.* (2011) “The identity of different cultural groups and the future of European policy”, *The world economy and international relations*, 4, 3–15. (In Russian)
2. *Knyazev, U.* (2008) “The social functions of modern state”, *The problems of theory and practice of management*, 1, 28–39. (In Russian)
3. *Olentsevich, N.* (2005) “Social partnership: some issues of theory and practice in conditions of Ukraine”, *The economist*, 8, 70–4. (In Ukrainian)
4. *Streltsova, Ya.* (2011) “The integration of immigrants in conditions of economic crisis”, *The world economy and international relations*, 1, 55–68. (In Russian)